

Az emberi lélek és a halál kérdése a zsoltárokból

I. Bevezetés

A *keresztény antropológia és etika összefüggései* c. rendszeres teológiai disszertáció előkészítéseként e tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen antropológiai képet nyerünk az emberről, ha a halál mibenléte felől közelítünk a kérdéshez.

Közelebbről egy ószövetségi biblikum területén végzett kutatás eredményeit kívánom összegezni. Azt vizsgálom ebben a dolgozatban, milyen tanúságot tesznek a bibliai zsoltárok a halál mibenlétéről, arról, hogy mi történik az emberi lélekkel a halálban.

Szükséges azonban, hogy egy rendszeres teológiai bevezetés előzze meg e téma kifejtését, amely rámutat arra, miért lett a teológia forrongó területe az antropológia, illetve ezen belül a halál értelmezése is a XX. században.

II. A téma feldolgozásának gondolatmenete

- Filozófiai és teológiai antropológia
- A teológiai antropológia válsága és változásai a XX. században
- A halál mibenléte megragadásának a jelentősége az antropológiai kép kialakítása szempontjából
- Miért választottam éppen a zsoltárokat a vizsgálódás tárgyául?
- A zsoltárok tanúságtétele. Írásmagyarázati tények
- Összegezés
- Végkövetkeztetés: Hogyan járulnak hozzá a zsoltárok halállal kapcsolatos kijelentései a keresztény emberkép kialakításához?

III. Filozófiai és teológiai antropológia

„A *filozófiai antropológia* az ember önértelmezése: az ember válasza arra a kérdésre, amely maga az ember.”[\[1\]](#)

A *teológiai antropológia* feladata a kinyilatkoztatás emberértelmezésének feltárása. Magának a teológiának az önértelmezése viszont mindenkor az isteni kinyilatkoztatásról vallott felfogás függvénye. Ismeretes, hogy a teológia koronként, illetve irányzatonként nem különült el élesen a filozófiától módszerében, megközelítését illetően. Gyakran az emberi értelem erőfeszítésével igyekezett értelmezni a természetfelettit.

Különösképpen is erősen hatott a filozófia a teológiára az etikát és antropológiát illetően. *Etika és antropológia* eleve szorosan összefügg egymással. Az ókori görög filozófia kidolgozott etikával és antropológiával rendelkezett, mire a kereszténység megjelent. Ezenkívül az etikát és az antropológiát immanens szemlélettel is lehet művelni. Vitakérdésként vethető fel, hogy egyáltalán jogosult-e és szükségszerű-e transzcendens aspektust érvényesíteni velük kapcsolatban.

Az alábbi megállapítások rámutatnak arra, hogy a világi filozófiától független, alapelveiben és alapelemeiben teljességgel keresztény, következetesen a kinyilatkoztatásra épülő antropológia és etika szinte nem alakult ki az évszázadok folyamán.

Török István református etikus sorait idézem: „Már az első századoktól kezdve megfigyelhetjük az etikai *elvilágiasodás* jeleit. Voltak idők, amikor a keresztény jelleg szinte a felismerhetetlenségig veszendőbe ment, s teológusaink a hagyományos teológiai kifejezéseket világi bölcselőktől kölcsönzött idegen tartalommal iparkodtak megtölteni. Ilyesmi történt például a kései skolasztika és a felvilágosodás korában. A felvilágosodás következményeiből máig sem lábalt ki teljesen a keresztyén erkölcsstan... A keresztyén etikába kezdettől fogva pogány elemek vegyültek, sőt időnként ezek váltak uralkodóvá. A pogány elemek a reformáció tisztító munkája ellenére a protestantizmusban is újra meg újra felütötték fejüket, hatottak és hatnak.”[\[2\]](#)

Az antropológiát illetően *Bolberitz Pál* katolikus vallásfilozófustól idézek: „A filozófiai gondolkodást eredetében és céljában egyaránt mindig az antropológiai szempont határozta meg. A filozófiai gondolkodás történetében azonban az antropológiai szempont nem érvényesült mindig egyforma hangsúllyal. Ennek oka tán abban rejlik, hogy ami magától értetődőnek tűnik, arról szólnak a legkevesebbet, illetve csak akkor beszélnek róla, ha kérdésessé válik... A legújabb időkig ezért nem érezték szükségét annak, hogy külön téma-szerű filozófiai antropológiával foglalkozzanak, jóllehet a filozófiai gondolkodás ősidők óta tárgyalt emberi gondolkodásról (logika), erkölcsi cselekvésről (etika), továbbá az embernek a természetben (fizika) és a lét egészében (metafizika) elfoglalt helyéről. E témák összefüggésében természetesen újra meg újra fölmerültek igazán antropológiai kérdések is...

Már a *korai görög* gondolkodásban fellelhetők igazi antropológiai vonások... *Platón* szerint az ember szellemsége révén a tiszta fogalmak világához van rendelve... *Platón* volt az első, aki a lélek halhatatlanságát filozófiailag is körvonalazta. Így jön létre *Platón*nál a szellem és anyag, a lélek és a test dualisztikus szemlélete... Az ember lényege akkor nyer befejezettséget, ha mindinkább megszabadul az anyagságtól és átszelleml. Természetesen a szellem itt - a görög gondolkodás hagyományának megfelelően - főként úgy értendő, mint intellektuális képesség... *Arisztotelész* az emberi lényeg *egységét* kívánja megteremteni. Az anyagról és a formáról (hülé, morfé) mint a dolgok belső lényegi elveiről szóló tanítása szerint a lelket a test formájának kell tekinteni. A lélek a belső formaadó elv, lényegmeghatározó princípium, ami az anyagot emberi testté formálja, lelket önt a testbe és azt élteni... *Arisztotelész* a lelket a test formájának tekinti, és a kettő szubsztanciális egységéről beszél. Ez az emberkép különösen a skolasztika *arisztotelészi* irányában nagy hatást fejtett ki a keresztény gondolkodásra... Az *egyházatyák* a keresztény emberkép összeegyeztetésére törekednek a korabeli görög felfogással... Írásaikban a korabeli filozófia számos elemét fölhasználják antropológiájuk megvilágítására.” [3]

A teológiai antropológiának, amennyiben *genuin keresztény teológiai antropológia* kíván lenni, elsősorban a bibliikumokra kell támaszkodnia.

IV. A teológiai antropológia válsága és változásai a XX. században

John W. Cooper *Test, lélek és az örök élet - A bibliai antropológia és a monizmus-dualizmus vita* c. művében [\[4\]](#) jó összefoglalást nyújt e témáról:

„A halál utáni élet hagyományos nézetét valló keresztények intellektuális és személyes válságát idézte elő a modern természettudománynak az antropológiai dualizmust alapjaiban megrendítő támadása. A filozófusok pedig azokat a hagyományos érveket bírálták, amelyekkel a lélek halhatatlan szubsztancia voltát támasztották alá. Az ember felépítésének másfajta megközelítéseit vetették fel, miszerint a lélek valójában a test egy aspektusa, ill. egységet alkot azzal... A természettudósok a lélek különválaszthatóságának hitét ásták alá azzal, hogy felfedezték, hányféle módon kötődik a tudat az agyhoz... A filozófia és a természettudomány tehát nem igazolta a hagyományos keresztény antropológiát vagy személyes eschatológiát, hanem éppen azzal ellenkező álláspontot foglalt el...

Legalább egy évszázada a keresztény teológiában és bibliatudományban végbemenő fejlemények is ellene mondanak a hagyományos antropológiának. Teológusok is azzal érvelnek, hogy a bibliai iratok szerzői nem dualisztikus, hanem holisztikus nézőpontból szemlélik az ember felépítését, és így komolyan kétségbe vonják, hogy a lélek testtől független létezése a halál után biblikus tanítás lenne. A teológiatörténészek kimutatták, hogy a dualisztikus antropológia és a testetlen lélekben való hit a platóni filozófiából származik és az ókeresztény egyházatyák közvetítésével került a keresztény teológiába, az újszövetségi iratok keletkezése utáni időben. Ezzel magyarázható, hogy miért foglalhattak el ezek a nézetek olyan központi helyet a keresztény gondolkodásban, annak ellenére, hogy a Bibliában nem találhatóak...

A XIX. században fejlődésnek indultak olyan tudományágak, mint az agyfizika, a kísérleti pszichológia és a pszichiátria. Az agyfiziológusok és a pszichiáterek felfigyeltek arra, hogy az agy tevékenysége közvetlen oksági hatást gyakorol a mindenkori tudatállapotra. Olyan elméleti képességekről, mint a gondolkodás, az emlékezőtehetség, a megértés, de még az érzékelőképesség is, kiderült, hogy összefüggésben vannak az agy specifikus területeivel. Ezeknek az agyterületeknek a károsodása mentális képességek elvesztéséhez vagy működési zavaraihoz vezet. Továbbá, az elektromos impulzusok és kémiai vegyületek bejuttatása az agyba szintén az értelmi és érzelmi állapotokra tett hatást mutatott

ki...

Egy másik fronton az evolúciós elmélet gyors elterjedése Darwin után, ugyancsak aláásta a lélekről mint önálló szubsztanciáról való vélekedést. Ha ugyanis az élet komplexebb formái a kevésbé komplexekből fejlődtek ki, akkor a fejlettebb főemlősök és az ember elméje fokozatosan olyan szervezetekből alakult ki, melyek gyakorlatilag tudatlanok voltak. Nem volt szükség tehát többé a lélek vagy valamilyen anyagtalan szubsztancia feltételezésére ahhoz, hogy meg tudják magyarázni az ember pszichológiai és intellektuális képességeit. A mentális képességek az evolúció minden szintjén a neurocerebrális rendszer működésének egy-egy funkcióját jelentik...

Az emberi lény természetének tudományos tanulmányozása kétszeres kihívás volt a dualizmus ellen. Egyfelől számos bizonyítékot tárt fel arra vonatkozóan, hogy a lelki történéseket közvetlenül az agyban végbemenő folyamatok határozzák meg. A korábbi elgondolás, miszerint a mentális eseményeket a lélek erői és képességei idézik elő, széles körben hiteltelenné vált. Másfelől, ez a bizonyíték megsemmisített szinte minden olyan érvet, amely addig a lélek önálló létezésének a feltevését jogosulttá tette. Ha minden lelki történés háttérében agyi folyamatok állnak, miért kellene továbbra is ragaszkodni a léleknek mint önálló entitásnak a létezéséhez...

Az 1950-es években Oscar Cullmann vitát robbantott ki azzal, hogy e hiedelem ellenében a test feltámadását hangsúlyozó Újszövetség mellett foglalt állást...[\[5\]](#) A halál a zsidók számára a személyes lét végét jelentette - a feledés birodalmába való távozást -, vallották az Ószövetség kutatói. Állításukat a Bibliából vett számos idézettel támasztották alá, olyanokkal, amelyek mindaddig elkerülték a hagyományos álláspontot valló keresztények figyelmét... A teológiatörténeti elemzés szerint a judaizmus és a kereszténység konfliktusa akkor kezdődött, amikor az uralkodó hellenisztikus eszmék elkezdtek beszivárogni... A diaszpórában élő zsidók fokozatosan átvették a testre és a lélekre vonatkozó eszméket. Ugyanez történt az ősegyházban, amikor a hellenisztikus gondolkodók felvették a kereszténységet. Jusztinosz, de még Augustinus is Platón követője volt, mielőtt megtért volna... Módszeresen beleolvasták a görög szemléletet a Bibliába, és mint teológiai ortodoxiát rendszerré fejlesztették. Tekintélyes státusa miatt a platóni test-lélek dichotómiát több mint ezer évig kritikátlanul elfogadták, míg a modern történeti érzék és a keresztény hagyománnyal szemben feltámadt gyanú a Biblia újraolvasására nem készítetett. Csak ekkor tárult fel a holisztikus zsidó és a

dualisztikus görög antropológia közti különbség...

Adolf von Harnack, a biblikus és a hellenisztikus szemlélet történelmi szintézisét a keresztény hit eltorzulásaként értékelte, és sürgette a görög hatás szisztematikus kiirtását a keresztény teológiából. A modern teológusok, akár elfogadólag, akár elutasítólag vélekedtek is a dogmatörténet által feltárt tényekről, abban egyetértettek, hogy a keresztény antropológiai dualizmus kora lejárt.”

Evangélikus rendszeres teológus tollából idézem a következő összegező állásfoglalást: „A lélek halhatatlanságába vetett hit nem számol komolyan a halál komolyságával: régi, platonikus-orfikus eredetű meggyőződés szerint csak a test kerül a halálba, a lélekszubsztancia kikerüli azt. Sok más, idegen hatással együtt ez a filozófiai-mitikus reménység is átkerült a kereszténységbe, és elfoglalta a biblikus reménység helyét (különösen a római katolikus teológiában és közfelfogásban), megüresítve a feltámadás értelmét. Az Ige szerint a teljes testi-lelki ember bűnös, ezért a halál – mint a bűn zsoldja – a teljes embert éri. Semmi esetre sem jelenti azonban ez az ember megsemmisülését a halálban. A halottak – számunkra közelebbről fel nem fogható módon – Isten hatalmában vannak, várva a feltámadást és az ítéletet: az üdvösséget vagy a kárhozatot.”[\[6\]](#)

A keresztény antropológiában lezajlott forradalom tükröződik a katolikus teológiai irodalomban is, ahol pedig a legerősebb volt az ókori filozófiai antropológiához, illetve az arra épülő tomista skolasztikus teológiához való ragaszkodás révén.

A *Xavier Léon Dufour* által szerkesztett *Biblikus teológiai szótárban*[\[7\]](#) például a következőket olvashatjuk:

„A lélek nem »rész«, amely a testtel együtt alkotja az embert, hanem az egész embert jelöli, amennyiben az élet szelleme eleveníti meg. Szabatosan szólva nem testben lakik, hanem testben fejeződik ki; a »test« szó éppúgy, mint a »hús«, szintén az egész embert jelöli. Igaz, hogy a »lélek« – Isten Lelkével való viszonya folytán – az embert szellemi eredete felől jellemzi, de ez a »szellemi mivolt« mélyen a konkrét világba ereszti gyökereit... A Bibliában használt nyelvekben a lelket jelölő kifejezések: *nephes* (héber), *psyché* (görög), *anima* (latin), többé-kevésbé közvetlen kapcsolatban vannak a lehelet képével... A lehelet, a lélegzés valóban elsődleges jellemzője annak, ami él. Él az, amiben még megvan az élet lehelete (2Sám 1,9; Ap csel 20,10), amikor az ember meghal, a lélek kimegy belőle...

Görögök és szemiták egyaránt így fejezték ki magukat; de az azonos szóhasználat mögött különböző látásmód rejlik. Egy eléggé elterjedt nézet szerint... a lélek mindinkább önálló elvvé válik, amely a testtől függetlenül létezik, abban lakik, majd elhagyja azt; ez a »spiritualista« felfogás kétségtelenül a lehelet szinte anyagtalan jellegére támaszkodik, az anyagi testtel ellentétben. Viszont a szemiták számára a lehelet elválaszthatatlan marad attól a testtől, amelyet éltet; egyszerűen azt a módot jelöli, ahogyan a konkrét élet az emberben megnyilvánul...

A szellemről[8] sohasem állítják, hogy meghal, hanem visszatér Jahvéhoz (Jób 34,14k; Zsolt 31,6; Préd 12,7); a lélek[9] - nefes - viszont meghalhat (Num. 23,10; Bír 16,30; Ez 13,19), halálra adhatják (Zsolt 78,40), éppúgy, mint a csontok (Ez 37,1-14) vagy a hús (Zsolt 63,2; 16,9k) elpusztulhatnak. Leszáll a seolba, ott az árnyékok és a halottak vérszegény életét éli, távol »az élők földjétől«, amelyről mit sem tud többé (Jób 14,21k; Préd 9,5.10), távol Istentől is, akit nem tud dicsérni (Zsolt 88,11kk), hiszen a halottak a Csend birodalmában vannak (Zsolt 94,17; 115,17)... A léleknek a seolba költözése nem jelenti azt, hogy ott test nélkül »élnek«; »létük« nem igazi lét, éppen mert testük nélkül nem képesek kifejezni magukat.”[10]

Szintén katolikus szerzőktől idézem a következőket:

„Az európai hagyománytörténetben kiváltképpen két gondolatkör hatására alakult ki a halál utáni élet eszméje. Az egyik a lélek halhatatlanságának görög fogalma, a másik a holtak feltámadásának bibliai hite... Aki azt vallja, hogy az elmúlás után a puszta lélek tovább él Istennél, nem veszi elég komolyan sem a halált, sem a halálon aratott isteni győzelmet... A Biblia szerint az emberi személy - jelenlegi, bukott állapotában - teljességgel a halál hatalmába kerül: a lélek a seol, az alvilág foglya lesz, a test pedig elporlad a sírban. Ez azonban átmeneti állapot csupán. Isten irgalmából újból életre támad az ember, úgy, ahogyan felkel a földről, ahová lefeküdt, ahogyan felébred az álomból, melyben elmerült. Nem kétséges, hogy ez a felfogás sokkal jobban megfelel a jelenkori antropológiai szemléletnek, mint a metafizikai halhatatlanság.” (Nyíri Tamás: Remény vagy halál c. cikkéből)[11]

„E század elejétől ... az emberi lélekbe (*pszüché*) nyert betekintés nem teszi lehetővé sok gondolkodónak, hogy a platóni filozófia és a hagyományos keresztény tanítás állásfoglalását minden további nélkül átvegye... A keresztények számára mindenekelőtt a bibliatudomány eredményei tették kérdésessé a hagyományos

felfogást... A gyakran léleknek fordított héber »*nefes*«... egyetlen helyen sem utal egyértelműen a testetlen lélekre; ugyanakkor a »*met*« (halott) szóval szókapcsolatot alkotva a holttestre, a halott személyére vonatkozik. Régi izraelita felfogás szerint az egész ember meghal; a »*nefes*« ugyan nem szűnik meg létezni az alvilágban (*seol*), de csak árnyékléte van, amely nem meríti ki az élet fogalmát. Erre hivatkozva és a feltámadás ajándék jellegének szem előtt tartásával a legutóbbi évtizedekben evangélikus teológusok az ember »teljes halálá«-nak tétele mellett foglaltak állást: a halott csak Isten emlékezetében él tovább, és az utolsó napon isteni teremtői aktus révén fog majd újra életre kelni. A katolikus egyházban abban nyilvánult meg a hagyományos felfogással szemben egyfajta tartózkodás, hogy a II. vatikáni zsinat útmutatásai szerint átdolgozott misekönyvben (*Missale Romanum*) a halottakért mondandó imákból teljesen kiiktatódott a lélek (*anima*) fogalma.” (Jacob Kremer: *A halottak jövője*)[12]

Hozzá kell tennünk mindehhez, hogy az utóbbi évtizedekben a keresztény teológiában lezajlott „nagy antropológiai forradalom” után többen igyekeznek olyan értelmezéseket kialakítani, amelyek valamiképpen harmonizálják az új antropológiai felfogást a korábbi hagyományos keresztény állásponttal.

Példaként idézek Karl Rahner-Herbert Vorgrimler *Teológiai kieszótárából*: „A halál olyan esemény, amely az egész embert érinti... A halál ideiglenes leírása a keresztény hagyományban az a megállapítás, hogy a halál »a test és a lélek szétválása«. Ez a következőt jelenti: az emberben rejlő szellemi életelv, *a lélek*, a halálban másfajta viszonyba lép azzal, amit »*testnek*« szoktunk nevezni, ennél többet azonban aligha mond. Ezért az említett megállapítás a halálnak nem olyan lényegi definíciója, amely metafizikai vagy teológiai igényeknek is eleget tenne... Mivel a lélek szubsztanciális egységet alkot a testtel, s ennek lényegi formájaként vonatkozásban van a világnak ezzel a benső, a dolgok mélyén rejlő egységével is, a testnek és léleknek a halálban bekövetkező szétválása nem jelentheti azt, hogy teljesen megszűnik a lélek kapcsolata a világgal, hogy a lélek tisztára másvilágivá, akozmikussá válik (mint ahogy újplatonikus módon gondolni szokták). Mivel a léleknek a testtel való kapcsolata tartja fenn és össze a testi alakot a világ egészétől elhatárolt létezőként, ezért e kapcsolat megszűnését inkább úgy kell elgondolni, hogy ezzel mélyebben és átfogóbban kibontakozik és realizálódik a lélek kapcsolata a világgal, a kozmosz egészével... Hogy a halálban a lélek benső kapcsolatba kerül a világ egységének ezzel az alapjával, az éppenséggel azért lehetséges, mert a lélek nem őrzi többé egyedi, testi alakját. Ez a felfogás benne

rejlik abban a skolasztikus tanításban is, hogy a lélek szubsztanciális aktusa nem különbözik reálisan magától a lélektől, tehát a lélek aktusa csak akkor szűnne meg, ha maga a lélek is megszűnne, és nem volna halhatatlan, ellentétben azzal, ahogyan a filozófia kimutatja és az egyházi dogma kötelezően tanítja.”[\[13\]](#)

V. A halál mibenléte megragadásának jelentősége az antropológiai kép kialakítása szempontjából

Az antropológia szükségszerűen csak korlátozottan tudja teljesíteni kitűzött feladatát, az emberi lény leírását, azt a célját, hogy pontos definíciót adjon az emberről. A természet világa sok-sok titkát korunk fejlett természettudományos ismeretei és kutatási eszközei birtokában sem tudja megfejteni az ember, sem a makro-, sem a mikroszférában. Nyilvánvaló, hogy a klasszikus szophoklészi meghatározás szerint „legcsodálatosabb” ember titkai sem tárulnak fel maradéktalanul.

A teológiai antropológiára is érvényes ez a megállapítás. A kinyilatkoztatás ismeretében sem tárulnak fel teljesen a titkok. Hiszen éppen a kinyilatkoztatás szerint Isten a maga képére és hasonlatosságára alkotta meg az embert (Gen 1,27). Ezért a régi mondás - „Mondd meg nekem, hogy kicsoda az Isten, és megmondom neked, hogy micsoda az élet” - ebben a formában is megfogalmazható: „Mondd meg nekem, kicsoda az Isten, és megmondom neked, hogy micsoda az ember.” Mindazonáltal a kinyilatkoztatás sokkal közelebb visz az ember megértéséhez. Lényeges és értékes ismereteket közöl, fontos alapszemponthoz ad.

A kutatásnál az a legcélravezetőbb, ha egyrészt a teremtéstan, másrészt pedig a halálra vonatkozó igei kinyilatkoztatás oldaláról közelítjük meg a „Kicsoda az ember?” kérdést. A keletkezés és az elmúlás pillanatában - amikor az ember „összeáll” és amikor „szétesik” - ragadhatjuk meg leginkább az emberi lény titkát. Ezért a Biblia halálról szóló tanításának feltárása a teológiai antropológia egyik alappillére.

VI. Miért választottam éppen a zsoltárokat a vizsgálódás tárgyául?

Zsoltárok könyve énekeket és imádságokat foglal magában, és ezekben részint tükröződik Izrael hite, másrészt pedig e zsoltárok formálták Izrael hitét évszázadokon át. A földi lét harcaiban küzdő ember Isten segítségéért folyamodó könyörgései és hálaadásai szólnak meg ezekben az énekekben és imádságokban. Ezért témájukból fakad, hogy igen gyakran foglalkoznak a halál problémájával, mint az emberi lét alapvető egzisztenciális kérdésével. Gyakran a halálfélelemben lévő, avagy a sír szélén álló ember kiáltásai, gyötrődő kérdései és hitvallomásai szólnak meg bennük.

A zsoltárok jó részének Dávid a szerzője, és minden valószínűség szerint még az úgynevezett árva zsoltárok (a felirat nélküli, szerzőre utalást nem tartalmazó) zsoltárok egy része is tőle származik. Sokan más véleményen vannak a zsoltárok szerzőségét illetően.[\[14\]](#) Ennek a dolgozatnak azonban nem feladata a szerzőségi kérdés vitatása. A magam részéről a zsoltárok ősiségét valló álláspontot tartom reálisnak, figyelembe véve különösképpen az ugariti leletek tanúságtételét.

Dávid zsoltárai már életében a nép ajkára kerültek (1Krón. 16,4-7; 25,1-7). Dávid hitvilágát, kortársaiéval együtt, nagymértékben formálta a feddhetetlen életű és élethossziglan tanító próféta, Sámuel bizonyágtevése, munkássága (1Sám 7,2, 15-17; 12,13). Továbbá Dávidot is prófétának nevezi az Újszövetség (Ap csel 2,29-30). Zsoltárok könyve tanúságtétele a halálról tehát jelentőségteljes. Mindenképpen prófétai szó, kinyilatkoztatás. Találóak, igazak Luther sorai, aki így írt Zsoltárok könyve értékéről:[\[15\]](#)

„Méltán nevezhetnénk kis Bibliának, amely ennek minden tanulságát a legékesebb és legrövidebb formájában magában foglalja, mintha valaki mindezekből míves enkhiridiont, azaz kézikönyvecskét készített volna; ezért úgy látom, hogy szinte maga a Szentlélek buzgólkodott az egész kereszténységről s a szentekről egy kis Bibliát és példázatgyűjteményt összeállítani, hogy aki a teljes Bibliát el nem olvashatja, az egész summáját egy kis könyvecskébe foglalva megtalálja...

Oly nagyszerű e mű, mert a szentek beszédéből nem a legegyszerűbbeket és legközönségesebbeket adja elénk, hanem ezek legjavát, midőn nagy komolysággal a legmagasztosabb dolgaikról szóltak Istennel. Ennélfogva nem csupán a cselekedeteik közben kimondott szavakat idézi, hanem szívük és lelkük drága

kincseit is megmutatja, azaz szavaik és cselekedeteik forrását, szívüket és gondolataikat, hogy lássuk, miként tartották magukat minden dolgukban, veszedelemben és szükségben... Betekinthetsz itt minden szent szívébe, akárha gyönyörűséges és örvendezéssel virágzó kertbe lesnél... S mondd, hol találnál mélyebb, panaszosabb, keserűbb szavakat a szomorúságról, mint a könyörgésekben?... És nincs festő, aki szebben megfesthetné a félelem és a reménység szavait, s Cicero vagy más rétor, aki ékesszólóbban mondhatná el őket.

Ennek a legnagyobb szépsége pedig, amint mondtuk, az, hogy e szavak Istenhez s Istennel szólnak, amitől kétszeres komolyság és élet költözik beléjük. Mert amikor emberekkel váltunk szót efféle dolgokról, nem perzsel és követel olyan elevenen, és nem is nyílik meg oly nagyon a szív. Ezért, hogy a Zsoltárok könyve a szentek könyvecskéje lehet, s az ember minden dologban olyan zsoltárokra és ígérelelhet benne, amelyek megérintik és olyannyira szívéből szólnak, mintha bizony egyedül érte tétettek volna ide, hogy ennél jobbat nem írhatott, de nem is kívánhatott volna. Ez pedig azért is kedvező, mert ha valakit e szavak megtalálnak, s gondolataival összezsugorodnak, bizonyos lehet abban, hogy maga is a szentek gyülekezetéhez tartozik, s a szentek sorsa is olyan volt, mint ami neki kijutott, mert egy dalt énekelnek mindannyian...

Summa, a Zsoltárok könyve valódi iskola, mivel a hitet és az Isten iránti jó lelkiismeretet tanítja, gyakorolja s erősíti... Emellett... majdnem mindegyik zsoltárban megleled a keresztet, amelyek az üldöztetést panaszolják... Aki... a hitben akar élni, annak Isten nevéért testben sokat kell tűrnie, és meg kell ölnie a régi Ádámot, ezért e két dolgot gyakran és nagy erővel látjuk beteljesülni a Zsoltárok könyvében... A hit noha megjárja a halált, mégis megtartja életét.” (Luther Márton: *Előszók a Szentírás könyveihez*. Magyarországi Luther Szövetség, 1995, 51-55.)

VII. A zsoltárok tanúságtétele. Írásmagyarázati tények

A következő csoportosításban tekintem át a halál mibenlétére vonatkozó zsoltárokat:

- Az ember „*visszatérése a porba*”
- Az élet lehelete, a *ruach* elvesztése a halálban
- Az egyéni, személyes lélek, a *nefes* és a halál
- Egy speciális kifejezés: az ember „*egyetlen élete*”
- Az emberi élet, illetve az emberi lény *mulandósága*
- Hogyan érinti a halál az ember *öntudatát*?
- Az *egyetlen reménység* a halál valóságával szemben

Az igéket Károlyi Gáspár fordításában idézem, hozzáfűzve a szükséges megjegyzéseket vagy szembesítve más fordításokkal, ahol a fordítás pontosításra szorul, illetve az eredeti kifejezés magyarázatot igényel.

1. Az ember „visszatérése a porba”

Gen 3,19 - a halál ítéletéről és mibenlétéről szóló alapvető kijelentés - az alábbi igékben:

90,3 - „*Te visszatéríted a halandót a porba, és ezt mondod: Térjetek vissza, emberek fiai!*”

A Biblia-vers elején - a szövegbe illő módon - az *enós*[\[16\]](#) szó jelöli az embert, amely eleve utalást tartalmaz az ember törékeny, beteg, halandó voltára, mivelhogy '**ns** igegyökből származik, amelynek jelentése: betegnek lenni, meggyengülni, megkevesbedni. Nem tesz különbséget továbbá az ember teste és lelke között, hanem arról szól, hogy Isten mindenestől visszatéríti az embert a porba, amiképpen a Gen 3,19-ben foglalt isteni kijelentés is osztatlan egységként szól az emberről, amikor ezt mondja: „...*por vagy te, és ismét porrá leszel.*” A továbbiakban (7-9. vers) nyilvánvalóvá teszi a zsoltár, hogy a bűn miatt lett ez az ember sorsa.

103,14 - „*Mert Ő tudja a mi formáltatásunkat, megemlékezik róla, hogy por vagyunk.*”

Ugyanazt mondhatjuk erről az ígéről is, mint az előzőről, ti. hogy - osztatlan egységként - pornak tekinti az embert, ami azt jelenti, hogy a Teremtő életre hívó

és fenntartó akarata, a tőle származó *élet lehelete* nélkül az ember maroknyi holt anyag csupán (vö. Ap csel 17,28).

104,29 - „*Elfordítod arcodat, megháborodnak, elveszed lelküket* (ruach a héber szövegben), *kimúlnak és porrá lesznek újra.*”

Az előzőkben mondottakat fejezi ki ez az ige is - teljes egyértelműséggel.

22,16 - „*Erőm kiszáradt, mint cserép, nyelvem ínyemhez tapadt, és a halál porába fektetsz engem*”

„*Engem*” - mondja a zsoltáros, tehát az egész emberi személyiség a halál martalékává lesz, az egész ember a halál porába fekszik le. A 22. zsoltár messiási prófécia a keresztény meggyőződés szerint. Károlyi Gáspár a következőképpen összegezi a vizsolyi Bibliában a 22. zsoltár tartalmát: „Dávid ez dicséretnek rendiben az ő sok és nagy nyomorúságának és fájdalminak példájában nyilvánvalóképpen prófétál az Krisztus szenvedéséről, haláláról, feltámadásáról, győzelméről és az anyaszentegyháznak mind ez világon való kiterjedéséről.” Jól érzékelteti ezzel, hogy Dávid a saját szenvedéseiről, azok közepette való könnyörgéseiről szól elsődlegesen e zsoltárban, ennek keretében villannak fel azután - természetes módon - az eljövendő Messiás szenvedéseire vonatkozó ihletett kijelentések.

A szóban forgó kitételt, hogy a Messiás *a halál porába fektettetik*, összehasonlíthatjuk Jézus evangéliumokban feljegyzett kijelentésével: „Miképpen Jónás három éjjel és három nap volt a cethal gyomrában, azonképpen az emberfia is három nap és három éjjel lesz a *föld gyomrában.*” (Mt 12,40)

44,26 - „*Bizony a porba hanyatlik lelkünk* (nefes a héber szövegben), *a földhöz tapad testünk.*”

A keresztény közfelfogásban - a platonista, újplatonista hatások eredményeként - az rögzült, hogy az ember teste lesz porrá. E zsoltárigé viszont arról szól, hogy az ember lelke is, az egyedi emberi lelket, személyiséget jelölő *nefes is a porba hanyatlik.*

119,25 - „*Lelkem* (nefes a héber szövegben) *a porhoz tapad, eleveníts meg engem*

a Te ígéreted szerint.”

Az előző ígérez hasonlóan azt mondja itt is a zsoltáros, hogy az ember *lelke is a porhoz tapad*, vagyis szintén a halál törvénye alá vettetett a bűneset óta, ezért a megváltó isteni kegyelem az egyetlen reménység, az ember csak az erre vonatkozó ígéretetekbe kapaszkodhat.

30,10 - *„Mit használ vérem, ha sírba szállok? Dicsér-e téged a por, hirdeti-e igazságodat?”*

Ez az ige különösen radikálisan érzékelteti azt, hogy az ember mindenestől a sírba száll, illetve porrá lesz, mert ilyen kiélezetten teszi fel a kérdést: *Dicsér-e téged a por?* Azaz: Dicsérhet-e, hirdeti-e, avagy hirdetheti-e igazságodat? Ennél jobban nem is fejezhetné ki annak képtelenségét, hogy a holtak tudatos életet, hitéletet élhetnének. Itt is a keresztény közgondolkodással ellentétes kijelentéssel szembesülünk, amely szerint a meghalt keresztények, miközben szeretteik még siratják őket itt a földön, ők már az Urat dicsérik odaát vagy odafent. Az ószövetségi iratokban ismételten találkozunk egyébként ezzel a gondolattal: a halál szélén álló ember azzal a hívő érvel kéri Isten szabadítását, hogy ha meghal, nem dicsérheti többé az Urat, nem szolgálhat tovább az Ő dicsőségére, sem tettel, sem szóval. Ezékiás király így szól hálaénekében, amelyet halálos betegségéből való gyógyulásakor mondott: *„Mert nem a sír dicsőít Téged, nem a halál magasztal téged, hűségedre nem a sírverembe szállók várnak! Ki él, ki él, csak az dicsőít Téged, mint ma én!”* (Ésa 38,18-19, vö. 9; lásd még: Préd 9,6-12)

2. Az élet lehelete, a ruach elvesztése a halálban

104,29-30 - *„Elfordítod arcodat, megháborodnak, elveszed lelküket (ruach a héber szövegben), kimúlnak és porrá lesznek újra. Kibocsátod lelkedet (ruach), megújulnak, és újjá teszed a földnek színét.”* Érdekes, hogy az *elveszed* szó mögött a héber szövegben az 'szf gyök áll, aminek jelentése: termést begyűjteni, magához vonni. Isten tehát mintegy „begyűjti”, visszatéríti magához az élet leheletét, ami azonban mindenkor személytelen, az egyéni személyiségjegyeknek semmiképpen nem hordozója.

A *ruach* nyilván a Gen 2,7-ben található *nösámá hájjim* váltófogalmaként szerepel itt, és Isten Lelkére is utal, összhangban azzal, hogy mind a lelki, mind pedig a fizikai élet Isten Lelke jelenlétével, munkálkodásával van összefüggésben, végéig a Szentírásban. Különösen szemléletes példája ennek az *Ezékiel könyve 37. fejezetében* foglalt látomás. *Jób 34,14-15* pedig egészen szoros párhuzamba állítható az idézett zsoltárigével. Így szól Istenről: *„Ha csak Ő magára volna gondja, lelkét és lehelését (a ruach és a nösámá együtt található itt a héber szövegben) magához vonná, elhervadna minden test együtt, és az ember visszatérne a porba.”* Úgyszintén szoros a párhuzam *Prédikátor 12,9-cel*, amely a halál pillanatát, mibenlétét így ragadja meg: *„És a por földdé lenne, mint azelőtt volt, a lélek (ruach) pedig megtérne Istenhez, aki adta volt azt.”* [\[17\]](#)

146,3-4 - *„Ne bízzatok a fejedelmekben, emberek fiában, aki meg nem menthet. Kimegyen a lelke (ruach) és aznapon elvesznek terveik.”*

Ez az ige - összhangban az előbbiekkal és Gen 2,7 alapvető kijelentésével - azt állapítja meg, hogy az élet lehelete távozik a halál pillanatában. Ugyanakkor arra is utal, hogy az egyéni, személyes lélek tevékenysége is megszűnik ezzel együtt, mert *„aznapon”*, vagyis egyidejűleg *„elvesznek terveik”*.

3. Az egyéni, személyes lélek, a nefes és a halál

16,10 - *„Mert nem hagytad lelkemet a seolban, nem engedted, hogy a Te szented rothadást lásson.”*

Az Újszövetség messiási próféciának tekinti a 16. zsoltárt, amely megjövendölte Jézus feltámadását. Péter apostol azzal a logikai érveléssel támasztotta ezt alá pünkösdi prédikációjában, hogy az idézett ige nem vonatkozhatott Dávidra, aki a felirat szerint a zsoltár szerzője, hiszen *„ő meghalt és eltemettetett”*, a sírja is ismeretes. Dávid prófétaként szól itt Jézus feltámadásáról - vallotta Péter bizonyágtevésében. Sokan vitatják e kijelentés messiási jövendölés voltát. [\[18\]](#) A mi szempontunkból nem is ez a döntő kérdés most, hanem az a tény, hogy az egyéni személyes lélek, a *nefes* összefüggésbe hozható a *seollal*, a sírgödörrel.

56,14 - „Mert megszabadítottad lelkemet (nefes) a haláltól...”

Itt is a *halál* (mávet) szóval hozza kapcsolatba a *nefest*.

116,8 - „Mivelhogy megszabadítottad lelkemet (nefes) a haláltól...”

Ugyanazt mondhatjuk erről az igéről is, mint az előzőről.

4. Egy speciális kifejezés: az ember „*egyetlen élete*”

Két zsoltárigében speciális értelemben szerepel a *jáhid* = *egyetlen, egyedüli* melléknév nőnemű alakja, a *j^ehidá*. Főnévként, egyes szám 1. személyű suffixummal az ember *egyetlen életét* jelöli. A Koehler-Baumgartner-lexikon így adja vissza a kifejezés jelentését: „meine Einzige = meine Seele; my only one = my soul, life”.

22,21 - „Szabadítsd meg lelkemet a kardtól és az én egyetlenemet - (értsd: az én egyetlen életemet) - a kutyák körmeitől.”

35,17 - „Ó, Uram, meddig nézed, szabadítsd meg lelkemet rombolásaiktól, az oroszánkölyköktől az én egyetlenemet (értsd: az én egyetlen életemet).”

Az Ökumenikus Biblia-fordító Bizottság által készített új Biblia-fordítás (1975), így fordítja ezeket az igéket: „Ments meg engem a fegyvertől, *életemet* a kutyák hatalmából!... Uram, meddig nézed el ezt? Ments meg engem az ordítóztól, *életemet* az oroszánoktól!”

Pálfy Miklós írja: „(A zsoltáros) tudja, hogy... Isten közelsége és kézzelfogható segítsége nélkül »*egyetlenét*«, azaz az *életét* is elveszítené.”

Hasonlóképpen értelmezi a szöveget a Jubieumi Biblia-kommentárban Karasszon Dezső is: „A zsoltáríró számára sürgős a segítség, hiszen az *élete* (»*lelke*«) van veszélyben. Ez az ő »*egyetlene*«...”[\[19\]](#)

A 22. zsoltár szintén messiási zsoltár az Újszövetség értelmezése szerint. Eszerint

Zsolt. 22,21 arra is utal, hogy a szenvedő Messiás valóságosan átélte, milyen félelmetes szembenézni az egyetlen élet elvesztésének lehetőségével. Találón írja Luther e zsoltárhoz fűzött magyarázatában: „Krisztus a saját szemében is hasonló volt az elhagyott, elátkozott bűnöshöz, istenkáromlóhoz, még ha bűn és véték nem is volt benne. Hiszen nem játék, nem tréfa, nem szélhámosság, ha azt mondja: »elhagytál engem«. Valóban elhagyatott volt minden dologban, ahogyan elhagyatott a bűnös, ha vétkezett...” [20]

Mindkét zsoltárigében megfigyelhető, hogy a gondolatritmusban egymáshoz illeszkedő két mondatban a *lélek* (nefes) váltófogalma a *j^ohidá*. Mindkét ige Isten szabadításaért való könyörgés az életveszedelemben, a végsőig való szorongattatásban. Különleges kifejező erővel tanúskodik a *jáhid* szó eme speciális alkalmazása arról, hogy a zsoltárok szemlélete szerint az élet egyedüli lehetőség, a léleknek csak az életben van élete, csak addig egzisztál, míg az élet tart.

5. Az emberi élet, illetve az emberi lény mulandósága

39,14 - *„Ne nézz rám, hadd enyhüljek meg, mielőtt elmegyek és nem leszek többé.”*

Eszerint az én, a személyiség funkcionálása, létezése megszűnik a halálban.

49,13 - *„Pedig az ember, még ha tisztességben van is, hasonlít a barmokhoz, amelyeket levágnak.”*

Szinte drasztikus hasonlattal érzékelteti a zsoltárszerző a halál teljes embert érintő valóságát.

78,39 - *„Azért eszébe vette (Isten), hogy test ők (az emberek), olyanok, mint az ellebbenő szél, amely nem tér vissza.”*

A hasonlat - emelkedett költőiséggel - ugyanazt a mondanivalót hordozza, mint az előző zsoltárigé.

6. Hogyan érinti a halál az ember öntudatát?

13,4 - „Nézz ide, felelj nékem Uram, hogy el ne aludjam a halálra.”

Más ószövetségi iratokban is megtalálható az *alvás* hasonlata a halál állapotának jellemzésére (Jób 14,12; Dn 12,2). Úgyszintén találkozunk vele az Újszövetségben, főként Jézus kijelentéseiben (Mt 8,52; Jn 11,11-14; 1Thessz. 4,13). A hasonlat két gondolatot sugall: egyrészt azt, hogy a halottak éppúgy nem tudnak a körülöttük zajló dolgokról, mint az alvó ember, másrészt pedig hogy ebből az állapotból még van, lesz felébredés. Ismeretes, hogy Luther Márton következetesen ezt a bibliai hasonlatot alkalmazva szólt a halál állapotáról, mibenlétéről:

„Csak jöjjön ide, aki olyan vakmerő és szeretné tudni, hogyan is áll a dolog a halottakkal. Sokan vannak, akik szívesen megkérdezték volna Lázárt, mit csinált, mit gondolt, érzett és látott, amikor négy napig a sírban volt (*Jn 11. fejezet*). Hasonlóan szívesen megkérdezték volna más halottakat is, akiket Krisztus és a próféták feltámasztottak... Én azonban nem törődöm Lázárral és a többi halottal, és egyedül az Íráshoz tartom magamat. Ez pedig azt mondja: alusznak. Úgy vélem, hogy az alvás annyira hatalmában tartja őket, hogy nem éreznek és nem látnak semmit, még sokkal kevésbé, mint amennyit az ember a természetes alvásban érez. Ha pedig feltámadnak, akkor ez úgy megy végbe rajtuk, hogy nem is tudják, hol voltak.”[\[21\]](#)

„Nem hasonló a halál az éjszakai alváshoz? Mert amint az alvástól elmúlik a gyengeség és az élet lelke visszatér, úgyhogy az ember reggel friss jókedvvel kel fel, így fogunk mi az utolsó ítéletkor feltámadni, mintha csupán egy éjszakát aludtunk volna; frissek és erősek leszünk.”[\[22\]](#)

A gyakran magyar Luthernek nevezett Dévai Bíró Mátyás is írt egy könyvet *A szentek aluvásáról (Sententiae de sanctorum dormitione)*. A halál értelmezésében is tanítómesterét követte a neves magyar reformátor.

146,4 - „Kimegyen lelke (ruach) és aznapon elvesznek terveit.”

A halál pillanatában kialszik az intellektus, elvesznek az ember terveit.

6,6 - „Mert nincs emlékezés rólad (Istenről) a halálban, a seolban kicsoda dicsóít Téged?”

Kialszik tehát az emlékezés és az Istennel való kapcsolat is a halálban.

115,17 - *„Nem a meghaltak dicsérik az Urat, nem azok, akik alászállnak a csendességbe.”*

Az előző igéhez hasonlóan és szemben a keresztény köztudatban rögzült felfogással, kijelenti ez az ige, hogy a meghaltak nem dicsérik az Urat, hanem csendességben vannak.

143,3 - *„Ímé ellenség üldözi lelkemet, földhöz paskolja életemet, betaszít engem a sötétségbe, amilyen a régen megholtaké.”*

A holtak birodalmában eszerint nem csupán a csendesség van, hanem sötétség is. Összevethetjük ezt egy másik költői könyv, Jób könyve tanúságtételével: „Mielőtt elmegyek oda, ahonnet nem térhetek vissza, a sötétségnek és a halál árnyékának földjébe, az éjféli homálnak földjébe, amely olyan, mint a halál árnyékának sűrű sötétsége, ahol nincs rend és a világosság olyan, mint a sűrű sötétség” - mondta a szenvedő Jób (10,21-22).

49,19-20 - *„Ha életében áldottnak vallja is magát, s ha dicsérnek is téged, hogy jól tettél magaddal, mégis az ő atyáinak nemzetségéhez jut, akik soha nem látnak világosságot.”*

Más szóval fejezi ki ugyanazt a valóságot, amit az előző zsoltárige is tartalmazott: a halottak *soha nem látnak világosságot*. Ez megint csak szemben áll a keresztény közfelfogással, a halottakat illető ismert szólással: „Örök világosság fényeskedjék néki.”

88,11-13 - *„Avagy a halottakkal teszel-e csodát? Felkelnek-e vajon az árnyak, hogy dicsérjenek Téged? Beszélik-e a koporsóban a Te kegyelmedet, hűségedet a pusztulás helyén? Megtudhatják-e a sötétségben a Te csodáidat és igazságodat a feledékenység földjén?”*

Ez az ige mintegy összegzi az eddigieket. A holtakat árnyaknak nevezi, akik *nem dicsérik Istent*, hanem a *pusztulás helyén, sötétségben* vannak, a *feledékenység földjén* lakoznak. (Az árnyak kifejezéssel Ézsaiás könyvében is találkozunk: „A meghaltak nem élnek, az árnyak nem kelnek fel...” (26,14) Az idézett igeszakaszban, a 12. versben az *'bbadán* kifejezés található a szövegben, aminek a jelentése: *pusztulás, pusztulás helye*. Ugyanezzel kifejezéssel találkozunk Példabeszédek könyvében is (15,11; 27,20) a *seol/sír* szó párjaként. (Ott a „pokol” szóval adja vissza a Károlyi-fordítás.) Ugyancsak megtalálható ez a szó az Újszövetségben is, görögös átírással (Jel. 9,11).

7. Az egyetlen reménység a halál valóságával szemben

39,6-9 - *„Ímé tenyérnyivé tette napjaimat, és az én életem Teelőtted mint a semmi. Bizony merő hiábavalóság minden ember, akárhogyan áll is. Bizony árnyékként jár az ember, bizony csak hiába szorgalmatoskodik, rakásra gyűjt, de nem tudja, ki takarítja be azokat. Most azért mit reméljek, ó, Uram? Tebenned van bizodalمام, ments ki engem minden álnokságomból...”*

E különösen szép zsoltárrészlet nyilvánvalóvá teszi, hogy a halálnak való kiszolgáltatottsággal szemben egyedül Istentől remélhet segítséget, szabadulást az ember. Az idézett szakasz utolsó mondata a 90. zsoltárhoz hasonlóan arra utal, hogy a halál hatalma mögött a bűn hatalma áll. Ahhoz, hogy a haláltól szabaddá legyen az ember, az ő *álnokságából* kell kimenteni őt. Ezt pedig egyedül csak Isten tudja megtenni.

139,8 - *„Hová menjek a Te Lelked elől, a Te orcád elől hová fussak? Ha a mennybe hágok fel, ott vagy, ha a seolba vetek ágyat, ott is jelen vagy.”*

Isten - Lelke által - mindenütt jelenvaló, a seol, a sír birodalma felett is Úr. Nem veszíti szem elől teremtményeit akkor sem, ha a seol foglyaivá lesznek.

104,29-30 - *„Elfordítod orcádat, megháborodnak, elveszed lelküket (ruach), kimúlnak és porrá lesznek újra. Kibocsátod a Te Lelkedet, megújulnak, és újjá teszed a földnek színét.”*

Ez a zsoltárige nem kifejezetten az emberre vonatkozik, hanem inkább az egész teremtettségre. Világosan tanúskodik azonban arról, hogy az élet, az élet lehelete megvonása, és ugyanúgy az életadás, a megelevenítés, az új életre keltés egyaránt Isten lehetősége, az Ő hatalmában van. Az életadás, a megelevenítés mindig a Szentlélek által történik.

68,21 - *„Ez a mi Istenünk, a szabadításnak Istene, és az Úr Isten az, aki megszabadít a haláltól.”*

Isten az egyetlen igazi szabadító, mivel hatalma kiterjed a bűntől és haláltól való szabadításra is.

103,4-5 - *„Aki megváltja életedet a koporsótól... és megújul a te ifjúságod, mint a sasé.”*

A *g'l* ige található a héber szövegben, amely az „önmaga számára igényelni, megváltani, megvásárolni valakit, valamit” eszméjét foglalja magában.

31,6 - *„Kezedre bízom lelkemet (ruach), Te váltasz meg engem, ó, Uram, hűséges Isten.”*

A lelkét, az életét egyedül csak Istenre bízhatja az ember, mert csakis Ő tud kiváltani a halálból. A *pdh'* gyök található itt, amely váltságdíjért való megvásárlást jelent. Jézus ennek az igének az idézésével lehelte ki lelkét a kereszten. Pontosabban csak az ige első része hangzott el ajkán, mert csak azt alkalmazhatta önmagára. Ő nem szorult megváltásra, hanem maga volt a Megváltó. Ez az ige azt fejezi ki, hogy az élet leheletével (nösámá, ruach) egyedül a teremtő és fenntartó Isten rendelkezik, Ő tudja csak visszaadni az embernek, egyedül Ő elevenítheti meg ezáltal ismét a megholtakat.

89,49 - *„Kicsoda olyan erős, hogy éljen és ne lásson halált, és megszabadítsa magát a seolnak kezéből?”*

49,16 - „Csak Isten válthatja ki lelkemet (nefes) a seol kezéből, mikor az megragad engem.”

Ez a két ige egymást kiegészítő kérdés és felelet. Összegzése annak a tanúságtételnek, amit kiolvashatunk Zsoltárok könyvéből a halálra és a haláltól való szabadulásra vonatkozóan. Érzékelteti, hogy a halál mindenestől „megragadja” (*1kh* gyök a héber szövegben) az embert, a nefes, a személyiség, az egyéni lélek is a halál fogságába kerül. A *seol*ból, a sír birodalmából pedig egyedül Isten válthat (*pdh* gyök) ki.

A reménység tehát abban áll, hogy a halál – bár a teljes embert, az ember öntudatát, személyes lelkét is érinti – mégsem az ember teljes és végérvényes megsemmisülése. A halottak a *seol*ban, a sötétség és feledékenység földjén, a pusztulás helyén vannak ugyan, de még mindig „vannak” valamiképpen, mintegy alvó állapotban. Ezért az élet leheletével szuverén módon rendelkező, az embert „váltságdíjért” magának visszaváltó teremtő és megváltó Isten ki tud szabadítani a *seol*ból, újra életre tudja kelteni eme legmagasabb rendű teremtményeit is.

Mintegy összehasonlításként említhetjük meg, hogy zsoltárigék – amelyek előre mutatnak Isten végső ítéletére, igazságszolgáltatására – a kárhozat halálát a fentiekkel ellentétben úgy mutatják be, hogy onnét már valóban nincs visszatérés, mert Isten a gonoszok „magvát” és „emlékezetét” is kiirtja a földről (21,10, 11; 37,28; 34,17): „füstként múlnak el”, avagy úgy, ahogy „a viasz megolvad a tűz előtt”, úgyhogy „nem lesznek többé”, keresed őket, de nem találod, „nincsenek ott” (37,20; 68,2-3; 104,35; 37,10, 34-36).

VIII. Összegezés

A vizsgálódás végeredményeként kimondhatjuk, hogy a zsoltárok tanúságtétele a halál mibenlétét illetően a különböző szerzők ellenére egységes, következetes.

Pálfy Miklóstól idézem: „Azt szokták mondani, hogy a Seól az »alvilág«, a görögök hádesze. Ez azonban csak részben igaz. A Seól a „Nemország” a „Földtelenség”, az a terület, ami nincs. Oda kerülnek a halottak. Semmiképpen sem a későbbi korok pokla ez, a hozzá kapcsolódott összes későbbi képzeletekkel együtt

(purgatórium stb.). A halál elszakította az embert Istentől, olyan nem emberi árnylétbe taszította, amely messze esik Istentől... A Seólban nincsen kultusz, nem dicsérheti a kegyes Istent (Zs 6,6, 30,10, 88,11k, 115,17, És 38,18k, Jób 7,9 stb.). Arról ugyan nem beszél az ÓT, hogy a Seól nincsen Isten uralma alatt, de a »halottak birodalmában« nem akarja fölépíteni üdvrendjét (országát). Ezért gyötrelmes a Sólra gondolni az ÓT emberének. Ezért fogja el szorongás és bűnbánat, ha »a halál kötelei«, a halálfélelem, betegség vagy halálos veszedelem érik el. S ezért könyörög Isten irgalmasságáért: »Ó, Uram, mentsd meg életemet!« A lélek tehát nem görög értelemben vett önálló substantia. Így a görög lélekhitnek és a lélek halhatatlanságáról szóló tannak az útvesztőibe jutunk. A nefes megszűnik a halállal... Az emberi életet meghatározó döntések a halálon innen történnek meg.”[23]

Farkasfalvy Dénes (katolikus szerző) viszont a következőket írja: „Az ember halál utáni sorsa gyakran foglalkoztatja a zsoldárokat. Bár a szentírástudomány legjobbjainak véleménye a zsoldárok és általában az ószövetség eschatológiáját illetően megoszlik, aligha vitatható, hogy az alvilág árnyék-létén kívül legalábbis egyes zsoldárok ismerik a boldog istenlátás öröklétét is. E kérdésben a tudományt egészen a legutóbbi időig nagy óvatosság, mondhatni minimalizmus jellemezte. Túlságosan átment a köztudatba az a tétel, hogy az ószövetségi könyvek túlnyomó többségben nem ismerik az örök boldogság tanítását, és a kinyilatkoztatás egészen a Krisztust közvetlenül megelőző időig hallgat a túlvilágról. Korántsem ilyen köztudomásúak az ellenérvek, egyszóval nem látjuk világosan, milyen bonyolult ez a kérdés.

A mi fordításunk ezen a téren igen gyakran Dahoodot[24] követi, aki meggyőzően bizonyítja, hogy nem egy zsoldárban kifejezésre jut a szerző legfőbb vallásos vágya és reménye: az Isten házában váró örök lakás, arca látásában eltöltött örök élet... Óvakodtunk viszont átvenni Dahoodtól azokat a magyarázatokat, ill. fordításokat, amelyek a test feltámadásának kifejezett reményét vetítik bele egyes zsoldárversekbe - véleményünk szerint elegendő fogalmi tisztázás nélkül. De az aligha kétséges, hogy a zsoldáros imádságainak távlata legtöbbször túlterjed a földi élet korlátain.”[25]

Az idézett sorokban az a tendencia tükröződik, amire a bevezetésben utalást tettem, hogy a teológiai antropológia nagy forradalma után olyan törekvések jelennek meg, amelyek a modern természettudományos antropológia hatására eszközölt korrekciókat harmonizálni igyekeznek a hagyományos keresztény

közfelfogással, illetve teológiai állásponttal. Farkasfalvy Dénesnek az a megállapítása, hogy „legalábbis egyes zsoltárok ... ismerik a boldog istenlátás öröklétét is”, főként a 16. és a 22. zsoltár utolsó verseire utal.

A 16. zsoltár végét - „Te tanítasz engem az élet ösvényére, teljes öröm van Tenálad, a Te jobboldon gyönyörűségek vannak örökké” - az örök életre vonatkoztatják egyesek. A zsoltár viszont az Istenben bízó és örvendező ember ujjongó dicsérete, és éppen az a mondanivalója, hogy már a jelen életben élvezheti a 11. versben említett áldásokat az, aki „szüntelen az Úrra néz” (8. v.)

A 22. zsoltár 30-32. versét - szemléletének megfelelően - a következőképpen fordítja Farkasfalvy Dénes: „Eléje leborulnak, akik az alvilágban alszanak, előtte térdet hajtanak, akik a sárba hulltak. A Győztes keltsen új életre! Szolgálja minden sarjadékom Őt! Az Úrról mindörökre zengje, amit jósága végbevitt, s egy eljövendő nép előtt hirdesse tetteit.”

A 30. vers pontos fordítása kulcskérdés. Károlyi Gáspár vizsolyi Bibliájában ez olvasható: „Esznek és imádják Őtet az földnek minden kövéri, térdet hajtnak Őelőtte mindenek, kik az porban fekszenek és nyomorultul élnek.”

A revideált szövegű, jelenleg használatos Károlyi-fordítású Bibliában ez található: „Esznek és leborulnak a föld gazdagjai mind, Őelőtte hajtanak térdet, akik a porba hullanak és aki életben nem tarthatja lelkét.”

Pálfy Miklós fordítása: „Esznek és leborulnak a föld minden hatalmasai, térdet hajtanak előtte mind a porba szállók, és aki lelkét nem tudja életben tartani.”

Az 1973-as kiadású új katolikus fordításban ez olvasható: „Csak őelőtte borul le a földnek minden hatalmassága, előtte hajolnak meg mind, akik a porba visszatérnek.”

Az Ökumenikus Tanács Biblia-fordító Bizottsága által készített új fordításban ez található: „Csak előtte borulnak le a földi hatalmasságok, térdet hajt előtte minden halandó, aki nem tudja életét megtartani.”

A 30. vers értelmezését illetően tehát megoszlanak a vélemények. Az eredeti szöveghez képest Pálfy Miklós fordítása a legszöveghűbb fordítás, aki a következő megjegyzést fűzi a 30. vershez: „Nem meglepő, hogy ennek a himnuszszerű résznek az utolsó szakasza (28-32) *eschatologikus* jellegű... Az ÓT hite szerint

Isten a világ Ura, a Sionon trónoló Isten a világ Teremtője. Ezért kell térdet hajtania előtte minden népnek. Még a halottak (30b, c) is csatlakoznak ehhez a »nagy gyülekezethez«, ami annál meglepőbb, mert egyébként az Ótestamentom szerint a halottaknak nincs kapcsolatuk Istennel és nem dicsérhetik az Urat (Zs 6,6, 88,11-13). Itt megszűnik ez a korlát is, »a porba szállók is« (Dn 12,2) részt vesznek az Istent dicsőítő himnuszokban.”

A magam részéről kizártnak tartom, hogy „*meglepő módon*” a halottak istentiszteletéről lenne itt szó, ellentétben a zsoltárok egyébként egységes és markáns tanúságtételével. Annál inkább is valószínűtlen ez, mert az Ószövetség más könyveinek tanúságtétele is egybecseng a zsoltárok kijelentéseivel. Gondolok itt különösképpen Prédikátor könyvére, a könyv 3. és 9. fejezetében foglaltakra.

Szigeti-Baretnay így összegzi Prédikátor könyve halállal kapcsolatos kijelentéseinek mondanivalóját: „Isten éltető lehelete éltet mindent, embert, állatot egyaránt. A halálban ez az éltető lehelet tér vissza Istenhez. A halál szempontjából nincs különbség ember és állat között: minden elhal. A szöveg szorosán véve nem lélekről beszél (héberül: nefes), hanem az éltető leheletről (ruách), amely minden élőben megvan. A Prédikátor is tudja, hogy az emberi lélek a halál után az alvilágba jut (9,10), tehát valamiképpen túléli a testi halált, de a zsidóság nem választotta szét úgy a testet és a lelket, mint a későbbi filozófia; az egységét hangsúlyozta. Seol az a közös hely, alvilág, ahova minden élő távozik a halálban... Addig lehet valakinek reménye, amíg az élők társaságának tagja... Az élő előnyben van a halottal szemben. De máris megjegyzi ironikusan, hogy előnye abban áll: tudja, hogy meg kell halnia! A halott már ezt sem tudja, mert a holtak birodalmában nincs tudás (vö. 3,20)... A halott elveszíti emberközi, társadalmi kapcsolatait.”[\[26\]](#)

Érdekes megfigyelni azt is, hogy mi volt az ószövetségi hívők hite a halál mibenlétét és a vele kapcsolatos reménységet illetően, például Jézus korában és az apostoli nemzedék idején, amint ez az Újszövetség irataiban tükröződik. „Tudom, hogy feltámad a feltámadáskor, az utolsó napon” - mondta Márta testvéréről, Lázárról (Jn 11,24). „Uram, emlékezzél meg rólam, amikor majd eljössz a Te országodban” - folyamodott a Jézussal együtt megfeszített lator kegyelemért (Lk. 23,42). „Nem akarom továbbá, atyámfiai, hogy tudatlanságban legyetek azok felől, akik elaludtak, mint a többiek, akiknek nincsen reménységük” - írta Pál apostol a thesszalonikai hívőknek (1Thessz. 4,13). Mindezekből az tűnik ki, hogy a halál és a feltámadás között nem számoltak öntudatos étellel, alvóknak

tekintették a seolban lévőket.

Egy adat tanúskodik csak arról, hogy a környező népek túlvilághite bizonyos mértékig érintette az ószövetség hívőit a késői, intertestamentális korban. Josephus Flavius fennmaradt töredéke, a „Beszéd a görögöknek a hadesről”[\[27\]](#) tanúsítja, hogy a farizeusok tanításában - noha a szaduceusokkal szemben erősen ragaszkodtak az ószövetségi írásokon alapuló feltámadáshoz - fellelhető volt a vallási szinkretizmus is a halál utáni életet illetően. Josephus Flavius leírása szerint - amelyben szó szerint rá lehet ismerni a gazdag és Lázár példázatának fő elemeire - a farizeusok kialakítottak egy sajátos nézetet a halál és feltámadás közötti alvilági életről, az igazak és a gonoszok várakozási helyéről, öntudatos életet tulajdonítva az alvilágban lévőeknek.

Ezzel együtt is valószínűtlen Zsolt. 22,30-nak az az értelmezése, hogy a holtak Krisztus előtti hódolatáról lenne szó ezen a helyen, figyelembe véve az Ószövetség egységes tanúságtételét és úgyszintén az Újszövetség tanítását.

Inkább arra lehet gondolni - mivelhogy eschatologikus távlatú kijelentésről van szó, mint Pálffy Miklós is megállapítja -, hogy az utolsó ítélet nyomán még Isten ellenségei is, még a kárhozatra ítétek is meghajolnak Isten előtt. A vitathatatlan tényekkel szembesülve elismerni kényszerülnek igazságát, amint erre Jel. 15,3-4-ben a megváltottak éneke is utal: „És énekelték Mózesnek, az Isten szolgájának énekét, és a Báránynak énekét, ezt mondván: Nagyok és csodálatosak a Te dolgaid, mindenható Úr Isten; igazságosak és igazak a Te útjaid, ó, szentek Királya! Ki ne félne téged, Uram, és ki ne dicsőítené a Te nevedet? Mert csak egyedül vagy szent. Mert eljönnek mind a pogányok és lehajolnak előtted, mert a Te ítéleteid nyilvánvalókká lettek.”

1. Végkövetkeztetés: Hogyan járulnak hozzá a zsoltárok halállal kapcsolatos kijelentései a keresztény emberkép kialakításához?

Körülbelül így fogalmazható meg, hogy mi a halál a zsoltárok tanúságtétele alapján: A halál az emberi lénynek mint pszichoszomatikus egységnek a felbomlása - az ember teremtése (Gen 2,7-ben megörökített) műveletének a fordítottjaként.

Gen 2,7 tartalmát így írhatjuk le egy képletben:

Isten által a föld porából anyagából (áfár) személyesen formált test (bászár, mint csodálatos isteni remekmű)	+	Élet lehelete (nösámá vagy ruach), amely Istentől származik, és a Szentlélek által nyilatkozik meg, amellyel a Teremtő szuverén módon rendelkezik	=	Élő lélek, (nefes hajjá), önálló élőlény, teremtmény, ami az ember esetében[28] egyedi személyiséget, a szabad választás képességével is rendelkező egyéniséget jelent
---	---	---	---	--

A halál lényegét pedig így írhatjuk le ugyancsak egy képletben:

Élő lélek	-	élet lehelete	=	holttest, amely szintén felbomlik, áfárrá, holt anyaggá lesz
-----------	---	---------------	---	--

A nagy titok azonban még mindig megmarad, ti. hogy mi történik a tünékeny egyedi emberi lélekkel vagy személyiséggel, amely csak az élet leheletétől függően, csak életfunkcióként, csak a test és az élet lehelete összekapcsolódása, egymásra hatása esetén nyilatkozik meg? Mi történik ezzel a hasonlíthatatlan, megismételhetetlen csodával, amelyről ösztönösen érezzük, hogy nem tűnhet el a semmibe? Nem tűnhet el, mert Isten mindennél csodálatosabb és egészen egyedi alkotása. Továbbá azért sem, mert etikai szükségszerűség - az emberi szabadság és felelősség miatt -, hogy léteznie kell egy végső isteni igazságszolgáltatásnak. (Természetesen a *ruach* vagy *nösámá hajjim* is mélységes titok, hogy az élet lehelete miként adatik az embernek és tartatik fenn számára az életben, majd pedig miként vonatik vissza, vagy „tér meg” Istenhez a halál pillanatában.)

A titkot nem tárja fel teljesen a Szentírás, érzékeltetve, hogy ez Isten teremtői bölcsességének a titka. Annyit mond csupán - az ember számára érthető, vigasztaló hasonlattal -, hogy a halottak alusznak, alusznak a föld porában, a seol, a „holtak országa”²⁹ lakói, míg Isten újra életre nem szólítja őket.

Az utóbbit az Ószövetség hívői csak sejtették, csak vágyakozhattak rá, abban a tudatban, hogy a teremtő Istennek minden lehetséges és hogy Ő „hűséges Isten”. Ez a hit szólal meg az előzőekben idézett vallomásban: *„Kezedre bízom lelkemet (életemet, az élet leheletét), Te váltasz meg engem, Uram, hűséges Isten.”* (Zsolt. 31,6) A 16. zsoltár messiási próféciájában az az örvendező bizonyosság szólal meg, hogy Isten *„nem hagyja az (igaz) lelkét (nefes) a seolban”*. Mindazonáltal ez csak remény; a hívők vallomásaiban váltogatja egymást a - még - bizonytalan, sóvárgó vágyakozás és a hitbeli bizonyosság, amint ez Jób vallomásaiban is tükröződik. *„Vajha engem a holtak országában tartanál, rejtegetnél engemet addig, amíg elmúlik a Te haragod; határt vetnél nékem, azután megemlékeznél rólam! Ha meghal az ember, vajon feltámad-e? Akkor az én hadakozásom minden idejében reménylenék, míglen elkövetkeznék az én elváltozásom.”* (14,13-14) *„Mert én tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára az én porom felett megáll.”* (19,25)

Az Ószövetség hívői még nem részesülhettek abban a kiváltságban, mint az Újszövetség hívői, akik előtt Krisztus feltámadása nyomán teljességében feltárul az újjáteremtett testben való feltámadás evangéliuma. Négy újszövetségi igé talán a legközelebb a titokhoz, hogy miként lehetséges az, hogy az emberből tapasztalhatóan nem marad semmi, és mégsem vész el vagy semmisül meg a csodálatos, egyedi lélek.

Jézus a feltámadás bizonyosságaként hivatkozott arra a jelenetre, amikor Isten úgy mutatkozott be Mózesnek az égő csipkebokornál, mint aki Izrael rég meghalt ősatyjának az Istene: *„Hogy pedig a halottak feltámadnak, Mózes is megjelentette a csipkebokornál, mikor az Urat Ábrahám Istenének és Izsák Istenének és Jákób Istenének mondja.”* Hozzáfűzte ehhez: *„Az Isten pedig nem a holtaknak, hanem az élőknek Istene, mert mindenek élnek Őnéki.”* (38. vers) Úgy tűnik, ez a kulcsmondat Jézus kijelentésében: *„mindenek élnek Őnéki”*. Csak Őnéki, mert emberileg foghatóan nem léteznek. De élnek az Ő szeretetében, emlékezetében, végéremehetetlen bölcsessége pontosan őrzi a „személyiségadataikat”. Számára nincs alapvető különbség élők és halottak között, mert a holtak is mindenkor elevenen élnek - mint fiai és leányai, mint szeretett teremtményei - Őbenne,

Őnéki. Amikor akarja, egyetlen mozdulatával, szavával életre keltheti, pontosabban újrateremtheti őket. „Mert amint az Atya feltámasztja a halottakat és megeleveníti, úgy a Fiú is, akiket akar, megelevenít.” (Jn 5,21) Nincs szüksége Istennek semmi maradványra, a léleknek semmilyen materiális letéteményére, egyetlen atomra sem a régi testből. A halálból való feltámasztást a semmiből teremtéssel állítja párhuzamba az Írás: „...aki a holtakat megeleveníti, és azokat, amelyek nincsenek, előszólítja mint meglévőket.” (Rm 4,17) Ezért mondta Jézus teljes határozottsággal, és – a kételkedő emberi természet ismeretében – „ne csodálkozzatok ezen” bevezetéssel: „...Eljön az óra, amelyben mindazok, akik koporsókban vannak, meghallják az Ő szavát, és kijönnek, akik a jót cselekedték az élet feltámadására, akik pedig a gonoszt művelték a kárhozat feltámadására.” (Jn 5,28-29)

Az ember tehát teljesen Istentől, a tőle származó élet leheletétől függő lény. Teremtény, aki nem függetlenítheti magát Teremtőjétől, bármennyire erre készítené is őt a bűn lázadása. Áll, amit Isten a bűneset nyomán mondott: „Por vagy te, és ismét porrá leszel.” (Gen 3,19) Nélküle az ember csak egy marék por, holt anyag. A csodálatos és büszke lélek sem létezik önmagában, az Istentől való élet lehelete nélkül.

A teremtő és megváltó Isten hűséges szeretete azonban mégis talált, a bűnös ember számára is talált megoldást arra, hogy ne vesszen a semmibe az egyszeri és csodálatos emberi lélek. Szeretete, hűsége és bölcsessége által haláluk után is megőrzi valamennyiük személyiségét, és még egyszer életre kelti őket. Megeleveníti őket, hogy találkozzanak igazságával és kegyelmével, találkozzanak Ővele személyesen, és megtudják, kik ők és kicsoda az Isten a valóságban, a megváltottak pedig elnyerjék, visszakapják az örök élet ajándékát.

Bibliográfia
Bacchiocchi, Samuele: <i>Immortality or Resurrection: Biblical Study on Human Nature and Destiny</i> . Biblical Perspectives, Berrien Springs Michigan, 1997.
Bolberitz Pál: <i>Isten, ember, vallás. Ecclesia</i> , Budapest, 1984.

Cooper, John W.: <i>Body, Soul and Life Everlasting</i> . Eerdmans, Grand Rapids, Michigan, 1989.
Farkasfalvy Dénes: <i>Zsoltároskönyv</i> . Prugg Verlag, Eisenstadt, 1976.
Guthrie, Donald et al. (ed.): <i>The New Bible Commentary revised</i> . Eerdmans Publishing, Michigan, 1970.
Kremer, Jacob: <i>A halottak jövője</i> . Szent István Társulat, Budapest, 1991.
<i>Jubileumi kommentár</i> . Református Zsinati Iroda sajtóosztálya, Budapest, 1970.
Léon-Dufour, Xavier (szerk.): <i>Biblikus teológiai szótár</i> . Les Éditions du Cerf, Róma, 1974.
Luther Márton: <i>Előszók a Szentírás könyveihez</i> . Magyarországi Luther Szövetség, 1995.
Nagy Gyula: <i>Dogmatika. Teológiai akadémiai jegyzet</i> . Budapest, 1965. Nyíri Tamás: <i>Antropológiai vázlatok</i> . Szent István Társulat, 1972. Nyíri Tamás: <i>Remény vagy halál. Vigilia</i> , 1978/11.
Pálfy Miklós: <i>Zsoltárok könyve</i> . Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1964.
Rahner, Karl - Vorgrimler, Herbert: <i>Teológiai kisszótár</i> . Szent István Társulat, 1980.
<i>SDA Bible Commentary</i> . Review and Herald Publishing Association, Washington DC, 1954.
Szigeti Miklós - Baternay Ágota: <i>Minden hiábavalóság? - Prédikátor könyvének magyarázata</i> . Prugg Verlag, 1988.
Zurcher, Jean: <i>L'homme, sa nature et sa destinée</i> . Debachaux et Niestlé, Neuchatel, 1953.

Jegyzetek

[1] Nyíri Tamás: *Antropológiai vázlatok*. Szent István Társulat, 1972, 7.

[2] *Etika*. Free University Press, Amsterdam, 1988, 5., 55.

[3] Isten, ember, vallás. *Ecclesia*, Budapest, 1984, 184-191.

- [4] John W. Cooper: *Body, soul, and life everlasting – Biblical Anthropology and the Monism-Dualism Debate*. Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 1989.
- [5] Oscar Cullmann: „Immortality of the Soul or Resurrection of the Body?” (Eredetileg németül: „Unsterblichkeit der Seele und Auferstehung der Toten”. *Theologische Zeitschrift*, 1956.)
- [6] Nagy Gyula: *Dogmatika. Teológiai akadémiai jegyzet*. Budapest, 1965, 262-263.
- [7] Szerkesztőtársak: Jean Duplacy, Augustin George, Pierre Grelot, Jacques Guillet, Marc-François Lacan – Róma, 1974.
- [8] A ruach/pneumáról van szó.
- [9] A nefes/pszüchére vonatkozik a kijelentés.
- [10] 847., 850.
- [11] *Vigilia*, 1978/11., 723., 725-726.
- [12] Szent István Társulat, Budapest, 1991.
- [13] Szent István Társulat, Budapest, 1980. A *halál* szócikkből, 247-249.
- [14] Két példa a más véleményre: „A Dávidnak, Salamonnak, Mózesnek, Ászáfnak, Kóráh fiainak, Hémánnak vagy Jedútúnnak tulajdonított zsoltárok a valóságban nem bizonyos, hogy tőlük is származnak. Azt a felfogást képviseljük, hogy a zsoltárok szerzői eredetileg általában ismeretlenek voltak, s talán csak a tényleg Dávidtól származó zsoltároknak volt megfelelő jelzete. Az *egyes zsoltárok szerzőségéről* ma már szinte egyöntetű a vélemény, hogy az OT gyülekezetének az egyszerű tagjai és a papok (próféták is) egyaránt szerzői a zsoltároknak.” (Pálfy Miklós: *A Zsoltárok könyve*, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest, 1964, 12.) „Sok jel mutat arra, hogy a legtöbb zsoltár a fogság utáni időből származik, csak igen kevésről mondhatjuk el, hogy a fogság előtti, tehát még a királyok idejéből való, pl. a 110. zsoltár. Az egyes zsoltárok keletkezési idejének pontos meghatározása lehetetlen. A 150 zsoltárból álló gyűjtemény a Kr. e. IV. század előtt nem zárulhatott le. Néhány zsoltár talán csak a Makkabeusok korából, tehát a Kr. e. II. századból való.” (Siegfried Hermann: *Bevezetés az Ószövetségbe*. Kálvin János Kiadó, 1993, 16.)

[15] A Zsoltárok könyvéhez írt második előszóból és a hozzá írt első előszóból (1525).

[16] A fenti, revideált Károlyi-fordítás a *halandó* szóval adja vissza.

[17] A Szigeti-Baternay Prédikátor könyve-magyarázat a következő megjegyzést fűzi ehhez az igéhez: „*Minden az Isten adománya, hozzá tér tehát vissza a legértékesebb is, az éltető lehelet! Már volt szó erről a 3,21-ben. Vö. Zsolt 104,29-30. A Ter 2,7 alapján írja le az ember halálát: felbomlik testre és éltető leheletre, amelyet Isten adott... Az emberből az anyagi - ami a földből vétetett - a földre tér vissza... tehát van benne valami, ami nem a földből van, hanem Istentől, s az Istenhez tér vissza. Ez az éltető lehelet.*” (Szigeti Miklós-Beretrnay Ágota: Minden hiábavalóság - Prédikátor könyve magyarázata, Prugg Verlag, 1988, 135.)

[18] „Ha a *sahat* szót a héber *sht* gyökből származtatjuk (megront, megrothaszt = elmúlás), akkor az ÚT-nak megfelelően, ahol ez a vers Jézus feltámadására vonatkoztatva szerepel (Ap csel 2,25 kk, 13,15), a halálból való feltámadásra lehetne gondolnunk. Ez az értelmezés sem lehetetlen... A szerzőt (azonban) nem a „hogyan”, hanem a „mert” foglalkoztatja... A 10. vers nem akar jövendölés lenni Krisztus feltámadására (Luther és Kálvin egyértelműen a messiási krisztológiai értelmezés mellett döntöttek). De azzá lett, mert az újtestamentumi feltámadáshitnek és ennek a 10. versnek ugyanaz az alapja: hit abban, hogy Isten az élet Ura, és az ő hatalma diadalmaskodik a halálon, diadalmaskodott Krisztus feltámadásában is.” (Pálfy Miklós, i. m., 42.)

[19] *Jubileumi kommentár*, 555.

[20] Idézi Pálfy Miklós, i. m., 46.

[21] *Jónás könyvéhez írt magyarázatok*, 1526. Összes művek, 41. és 373.

[22] Összes művek, weimari kiadás, 4203. Idézi Virág Jenő: *Dr. Luther Márton önmagáról*. Budapest, 1991, 175.)

[23] I. m., 115-116.

[24] Mitchell Dahood háromkötetes műve: *The Psalms I-III., The Anchor Bible 16, 17, 17A* (I.: 1965, II.: 1968 és 1973, III.: 1970).

[25] *Zsoltároskönyv*. Prugg Verlag, 1976, 17.

[\[26\]](#) I. m., 55., 106-107.

[\[27\]](#) *An extract out of Josephus' Discourse to the Greeks concerning Hades; Complete Works*. Krepel Publications, 1960, Grand Rapids, Mich., 637-638.

[\[28\]](#) Gen 1,20-21, 24, 30; 9:4-ben az állatok is *nefes hajjá*-nak neveztetnek.

[29](#) Jób 14,13-ban található ez a különleges kifejezés.